

INGLIZ TILI DIALOGLARIDA FRAZELOGIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalari universiteti

Maxmudjonova Nigora Soxib qizi

Ilmiy raxbar: Komilova Gulmira

Annotatsiya: *Ushbu tesiz ingliz tili dialogik nutqida qo'llanadigan frazeologizmlarning leksik-semantik xususiyatlarini aniqlash va ularning pragmatik vazifasini izohlashga bag'ishlanadi. Tadqiqotda kontekstual tahlil, komponent tahlili va diskurs yondashuvi uyg'unlashtirildi. Ilmiy yangilik frazeologizmlarning dialogdagi ma'no siljishi, baholovchanlik va implikatura bilan bog'liq mexanizmlarini tizimli tavsiflashdan iborat.*

Annotation: *This thesis examines lexical and semantic properties of phraseological units in English dialogues and explains their pragmatic roles in interaction. The study integrates contextual analysis, componential analysis, and a discourse-based approach. Scientific novelty lies in a systematic account of meaning shifts, evaluative coloring, and implicature-driven mechanisms through which idioms structure turn-taking, stance, and interpersonal alignment in dialogue.*

Kalit so'zlar: *dialogik nutq; frazeologizm; leksik-semantik xususiyat; kontekstual ma'no; baholovchanlik; pragmatika; implikatura.*

Keywords: *dialogic discourse; phraseological unit; lexical semantics; contextual meaning; evaluative stance; pragmatics; conversational implicature.*

Asosiy matn: Dialogik nutq til tizimining eng dinamik ko'rinishlaridan biri bo'lib, unda ma'no ko'pincha tayyor qoliplar, presuppozitsiya va kontekst orqali quriladi. Shu bois ingliz tili dialoglarida frazeologizmlar nafaqat bezak unsure, balki tezkor kommunikativ ehtiyojni qondiruvchi, munosabatni belgilovchi va baholashni ixcham ifodalovchi semantik-pragmatik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Frazeologizmni dialog doirasida o'rganish, avvalo, uning lug'aviy tarkibi bilan real nutqdagi ma'no o'rtasidagi masofani aniqlashni talab etadi: idiomatik ma'no ko'pincha komponentlar yig'indisiga keltirilmaydi, biroq dialogdagi konkret vaziyat uni qayta motivatsiyalashi, "shaffoflashtirishi" yoki aksincha, yanada yopiq, kinoyali qilishi mumkin. Mazkur tadqiqotning markazida frazeologizmlarning leksik-semantik xususiyatlari turadi, ya'ni ularning semantik yaxlitligi, ko'chma ma'no hosil qilish usullari, ko'pma'nolilikka moyilligi, baholovchanlik darajasi hamda dialoglarida kontekstda aktualizatsiya bo'lish shartlari tahlil qilinadi.

Frazeologizmning leksik-semantik tabiatini ochishda komponent tahlili muhim o'rin tutadi: birlikning ichki tuzilishi, tayanch leksik komponentlar va ularning semantik rollari ajratilganda, idiomatik ma'noga olib boruvchi kognitiv yo'l ko'rinadi. Biroq dialogik nutqda bu yo'l har doim ham bir xil ishlamaydi, chunki nutq ishtirokchilari ijtimoiy masofa, emotsional holat, oldingi replikalar va umumiy bilim fondiga tayangan holda frazeologizmni turlicha talqin qiladi. Masalan, baholovchan frazeologizmlar ko'pincha "stance marker" vazifasini bajaradi: suhbatdoshning roziligi, noroziligi, ajablanishi yoki istehzosi bevosita

izohsiz, lekin aniq seziladigan semantik rang bilan beriladi. Bunday vaziyatda frazeologizm semantik yadrosi saqlangan holda, uning konnotativ qatlami kuchayadi va dialogning keyingi yo'nalishini belgilaydi. Frazeologizmlarning semantik yaxlitligi shu bilan ham xarakterlanadiki, ular dilodagi minimal birliklar sifatida tez anglashiladi, ya'ni tinglovchi bitta qolip orqali murakkab propositsional mazmunni "paket" holida qabul qiladi; bu esa dialogning tejamkorlik tamoyiliga mos keladi.

Ingliz tilidagi dialoglarda frazeologizmlarning ko'chma ma'no hosil qilish mexanizmlari ko'pincha metafora va metonimiya bilan bog'liq bo'ladi. Dialogda esa konseptual asos o'zgarmagan holda, aktual ma'no vaziyatga mos ravishda torayishi yoki kengayishi mumkin: bir xil frazeologizm turli dialoglarda turli darajadagi keskinlik, yumshoqlik yoki hazil ohangini bera oladi. Shu nuqtada leksik-semantik xususiyat sifatida polifunksionallik ajralib chiqadi: frazeologizm bir vaqtning o'zida nominativ, baholovchi, emotsional va kontakt o'rnatish funksiyalarini uyg'unlashtiradi. Ayniqsa, "face-saving" va "face-threatening" strategiyalarida frazeologizmlar muhim: tanbehni yumshatish, rad etishni bilvosita qilish yoki o'z pozitsiyasini keskin bildirishda tayyor qoliplar muloqot xavfsizligini boshqaradi. Bunda frazeologizmlarning semantik "tayyorligi" pragmatic noaniqlik bilan muvozanatlanadi: ma'no hamma uchun tanishdek tuyuladi, lekin ayni paytda u ochiq aytilmagan implikaturalarni tashiydi. Frazeologizmlarning dialogdagi leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilishda kontekstual ma'no masalasi alohida ahamiyatga ega. Birinchidan, dialogik kontekst frazeologizmning ma'nosini aniqlashtiradi, chunki replikalarning ketma-ketligi, savol-javob tuzilmasi, pauza va reaksiya birlikning semantik talqinini yo'naltiradi. Ikkinchidan, kontekst frazeologizmni qayta semantizatsiya qilishi mumkin, ya'ni odatda barqaror hisoblangan birlik muayyan vaziyatda literal o'qishga yaqinlashtiriladi yoki so'z o'yini orqali ikkilanma ma'no uchraydi, chunki suhbatdoshlar hazil, kinoya va intertekstual ishoralar yordamida muloqotni jonlantiradi. Shunday paytda frazeologizmning leksik-semantik xususiyati sifatida "semantik elastiklik" namoyon bo'ladi: barqarorlik saqlangan holda, ma'no qatlamlari ko'payadi. Bu yondashuv frazeologizmlarni faqat lug'aviy birlik sifatida emas, balki diskursiv resurs sifatida ko'rishga undaydi.

Dialogik nutqning yana bir xususiyati shundaki, unda iqtibosli, qayta aytilgan yoki yarim tayyor qoliplar keng qo'llanadi. Frazeologizm ba'zan to'liq shaklda emas, qisqartirilgan yoki yarim tayyor qoliplar keng qo'llanadi. Frazeologizm ba'zan to'liq shaklda emas, qisqartirilgan yoki modifikatsiyalangan ko'rinishda keladi; bu holat uning leksik-semantik identifikatsiyasini murakkablashtiradi. Modifikatsiya jarayonida komponentlar almashtirilishi, grammatik shakl o'zgarishi yoki qo'shimcha intensifikatorlar qo'shilishi mumkin. Semantik jihatdan bu, odatda, kuchaytirish, individuallashtirish yoki muayyan personaj nutqiga xos uslub yaratishga xizmat qiladi. Muhimi, frazeologizm modifikatsiyalansa ham, uning tanib bo'ladigan "semantik izi" qoladi; tinglovchi shu iz orqali birlikni asl model bilan bog'laydi va kerakli implikaturani tiklaydi. Shu bois dialoglarda frazeologik variantlilik leksik-semantik xususiyatning tabiiy ko'rinishi sifatida baholanadi; barqarorlik mutlaq emas, u me'yor va ijodkorlik orqasidagi dinamik muvozanatdir. Frazeologizmlarning baholovchanlik xususiyati dialogda ayniqsa seziladi. Baholovchanlik, bir tomondan leksik darajada konnotatsiya orqali beriladi, ikkinchi tomondan esa intonatsiya va situativ fon bilan mustahkamlanadi. Ingliz dialoglarida

baholovchan frazeologizmlar ko'pincha ijtimoiy streotiplar, kundalik tajriba va kollektiv xotira bilan bog'liq bo'lib, shu sababli ular tezda "tan olinadi" va tezda emotsional reaksiya chiqaradi. Baholovchanlik har doim ham bir yoqlama emas; bir frazeologizm ijobiy yoki salbiy rangda talqin qilinishi suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabat va nutqning kinoyaviy rejimiga bog'liq. Aynan shu o'zgaruvchanlik frazeologizmlarning leksik-semantik xususiyatini dialogda tadqiq etishni dolzarb qiladi, chunki lug'atdagi izoh ko'pincha real muloqotdagi nozik pragmatik farqlarni to'liq qamrab olmaydi. Leksik-semantik tahlil doirasida frazeologizmlarning tematik-guruhlanishi ham dialogik materialni tushinishga xizmat qiladi. Dialoglarda tez-tez uchraydigan frazeologik maydonlar orasida hissiy holatni ifodalovchi birliklar, shaxslararo munosabatni belgilovchi qoliplar, ishontirish va rad etish strategiyalariga xizmat qiluvchi idiomalar hamda vaziyatni umumlashtirib, "yakuniy baho" beruvchi formulalar ajralib turadi. Bu maydonlarning dialogda faollashuvi muloqotning maqsadi bilan bog'liq: masalan, nizoli vaziyatlarda baholovchi va chegaralovchi frazeologizmlar ko'payadi, do'stona suhbatda esa hazil va yaqinlikni ifodalovchi qoliplar ko'proq ishlatiladi. Bunda frazeologizmning semantik yadrosi bilan uning pragmatik vazifasi o'rtasida doimiy o'zaro ta'sir mavjud: ma'no vazifani cheklaydi, vaziyat esa ma'noni "yoqadi" yoki "o'chiradi". Shu tarzda frazeologizmlar dialogik diskursda semantik xususiyatlari uch asosiy yo'nalishda jamlanadi: birinchidan, semantik yaxlitlik va tejamkorlik tufayli ular murakkab mazmunni ixcham uzatadi; ikkinchidan, kontekstga bog'liq semantik elastiklik sababli ma'no ko'chishi, torayishi yoki kinoyaviy qatlam bilan boyishi kuzatiladi; uchinchidan, baholovchanlik va implikatura orqali ular suhbat ishtirokchilarining pozitsiyasi hamda o'zaro munosabatini tez belgilaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, frazeologizmlarni dialog doirasida o'rganish lug'aviy ma'no bilan diskursiv ma'no o'rtasidagi bog'liqlikni yoritadi, shuningdek, ingliz dialogik nutqining pragmatic mexanizmlarini tushuntirishga xizmat qiladi. Kelgusida frazeologizmlarning dialogdagi funksional tiplari va ularning tarjimada ekvivalentlik muammolari alohida korpus materiallari asosida yanada chuqurroq yoritilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedova, M. (2018). Ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari. Toshkent: Fan.
2. Abduazizov, A. (2010). Tilshunoslik nazariyasiga kirish. Toshkent: Sharq.
3. Kunin, A. V. (1984). Англо-русский фразеологический словарь 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Русский язык.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago press.
5. Levinson, S. C. (1993). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Qodirova, D. B. (2020). Frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlari (ingliz va o'zbek tillari qiyosida). Samarqand: SamDU nashri
7. Yuldashev, B. (1993). Frazeologizmlarning uslubiy imkoniyatlari. Toshkent: Fan.